

FRONIEWSKI Jacek, Teologia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki uobecniającej ofiarę Chrystusa i jej implikacje ekumeniczne, Wrocław: PWT 2011, 360 s., bibliogr., streszcz. niem., Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, seria: Rozprawy Naukowe 84, ISBN 978-83-7454-172-5.

O ekumenicznym znaczeniu Eucharystii nie trzeba chyba nikogo przekonywać. Spory o rozumienie Eucharystii, a zwłaszcza eucharystycznej obecności Chrystusa rozpałały głowy szesnastowiecznych reformatorów, doprowadzając do nierzadko pełnych pasji dyskusji teologicznych. Mimo wielokrotnego podejmowania tej problematyki także we współczesnych dialogach ekumenicznych

i próby wyjaśnienia oraz przezwyciężenia kluczowych problemów w obrębie misterium eucharystycznego, zwłaszcza jej ofiarniczego charakteru, pozostające teologiczne różnice czy nawet tylko różnica akcentów w doktrynie o Eucharystii, stanowią istotny wyznacznik odmienności chrześcijańskich konfesji. Warto zauważyć, że rozumienie Eucharystii jako pamiątki ofiary Chrystusa zostało zaliczone przez Jana Pawła II w encyklice *Ut unum sint* do zagadnień, które nadal należy pogłębić (por. UUS 79). Z radością należy zatem powitać publikację, której Autor pochylił się nad teologią eucharystycznego uobecnienia i upamiętnienia ofiary Chrystusa, uwzględniając przy tym jej implikacje ekumeniczne. W ten sposób już w samym zamyśle publikacja ta stanowi odpowiedź na wspomnianą wyżej papieską zachętę, a także formę twórczej recepcji dotychczasowych osiągnięć ekumenicznych na tym polu.

Prezentowana książka – jak wyjaśnia jej Autor – jest wynikiem projektu badawczego, który doprowadził ostatecznie do sfinalizowania przewodu doktorskiego, a zatem stanowi ona (nieco zmodyfikowaną) dysertację doktorską. Określając główny przedmiot badawczy podjętej dysertacji, Autor stwierdził we *Wstępie*, że główna uwaga zostanie skoncentrowana „na ofiarnym wymiarze (...) misterium [Eucharystii – R.P.], a dokładniej (...) na roli teologicznego znaczenia terminu pamiątka (*anamnesis*) w ukazaniu związku pomiędzy dokonaną ‘raz na zawsze’ (Hbr 10, 10.12) na krzyżu ofiarą Chrystusa a Eucharystią sprawowaną przez Kościół” (s. 14). Cel, który postawił sobie Autor, polegał na wydobyciu najgłębszego sensu słowa pamiątka (*anamnesis*) w nauce o Eucharystii jako ofierze, biorąc pod uwagę historię – sięgającą aż po współczesność – teologicznego rozumienia tego biblijnego pojęcia, zawartego w Jezusowych słowach polecenia „To czyńcie na moją pamiątkę”. Jednocześnie na tej podstawie Autor pragnął ukazać wpływ zastosowania pojęcia pamiątki na postępowanie dialogu ekumenicznego na temat ofiarniczego charakteru Eucharystii.

Realizację tak wytyczonego celu Autor przedsięwziął w trzech tematycznych i systematycznie ujętych odsłonach, stanowiących rozdziały niniejszej publikacji. Pierwszy rozdział (*Biblijne podstawy ustanowienia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki Paschy Chrystusa*, s. 21–133), stanowi biblijne studium rozwoju idei pamiątki eucharystycznej. Choć o pamiątce (anamnezie) eucharystycznej wypada zasadnie mówić dopiero w Nowym Testamencie, to jednak ustanowiony przez Chrystusa nowy ryt ofiarny można w pełni zrozumieć w kontekście symboliki żydowskiej liturgii paschalnej. Z tej racji Autor słusznie w pierwszym punkcie niniejszego rozdziału zajął się zbadaniem starotestamentalnej idei pamiątki (*zikkarion*), uznając ją za klucz hermeneutyczny do słów Jezusa ustanawiających anamnezę eucharystyczną. W oparciu o klasyczną literaturę z zakresu egzegezy starotestamentalnej i teologii biblijnej Autor wyjaśnił znaczenie starotestamentalnego *zikkarion* w sensie pamiątki zbawczych dzieł Boga, ukazując jednocześnie rozwój idei pamiątki w kulcie starotestamentalnym. Podobnie odniósł się do uka-

zania żydowskiej Paschy jako podstawy Paschy Chrystusa, a zarazem pamiętki zbawczych wydarzeń w dziejach Izraela. Drugi punkt pierwszego rozdziału stanowi właściwą eksplikację nowotestamentalnego rozumienia anamnezy eucharystycznej jako pamiętki. W tej części Autor przeanalizował nowotestamentalne relacje na temat ustanowienia Eucharystii, związek Ostatniej Wieczerzy z Paschą starotestamentalną, wymowę Jezusowego polecenia anamnezy eucharystycznej oraz zaprezentował istotę anamnezy eucharystycznej na tle paschalnej tradycji starotestamentalnej i pism Nowego Testamentu.

Drugi rozdział (*Teologiczne znaczenie pojęcia pamiętki [anamnezy] dla interpretacji Eucharystii jako ofiary*, s. 134–262) stanowi bardzo erudycyjną i przekrojową część pracy, w której Autor dokonał zobrazowania wpływu biblijnego pojęcia pamiętki (anamnezy) na rozwój teologii Eucharystii od patrystyki aż do czasów współczesnych. Z jednej strony w historycznym przeglądzie ukazano ewolucję nauki o ofiarnym charakterze Eucharystii, zwracając szczególną uwagę na zastosowanie lub postępujące zaniechanie w stosowaniu kategorii pamiętki (anamnezy) w opisie tego wymiaru eucharystycznego misterium oraz historyczno-doktrynalne konsekwencje tego procesu, z drugiej zaś przedstawiono odrodzenie się kategorii i pojęcia pamiętki we współczesnej teologii i nauczaniu Magisterium Kościoła, zapoczątkowane przez dwudziestowieczny ruch odnowy liturgicznej i rozwój teologii biblijnej, a następnie utrwalone w nauczaniu Soboru Watykańskiego II i posoborowym nauczaniu magisterialnym. Jakkolwiek można uznać, że zaprezentowana panorama „dziejów” pojęcia pamiętki w nauczaniu o ofiarnym wymiarze Eucharystii nie jest z pewnością wyczerpująca, to jednak jej syntetyczne ujęcie daje pełny wgląd i zrozumienie kolejnych faz rozwoju doktryny eucharystycznej, łącznie z jej krytycznymi okresami.

W trzecim rozdziale (*Implikacje ekumeniczne zastosowania kategorii pamiętki [anamnezy] w dialogu o Eucharystii*, s. 263–320) Autor podjął kwestię wpływu współczesnej teologicznej recepcji biblijnej kategorii anamnezy na postęp dialogu ekumenicznego w kwestii ofiarniczego charakteru Eucharystii. Pierwsza część tego rozdziału stanowi w pewnym sensie „ekumeniczne” uzupełnienie rozdziału wcześniejszego, polegające na zaprezentowaniu rozumienia pamiętki (anamnezy) w nauczaniu o Eucharystii w Kościołach niekatolickich. To istotne dopełnienie wcześniejszych rozważań przygotowało właściwą podstawę dla przeprowadzenia analizy dokumentów dialogu ekumenicznego, podejmujących problem ofiarniczego wymiaru Eucharystii i wykorzystania w tym zakresie biblijnej kategorii pamiętki. Autor w odrębnych podpunktach przeanalizował dokumenty bilateralne z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego oraz dokumenty dialogów wielostronnych, uwzględniając tu uzgodnienia Grupy z Dombes i Komisji „Wiara i Ustrój”. Może rodzić się w tym miejscu pytanie, dlaczego wśród dokumentów bilateralnych znajdujemy tylko te z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego? To wybór dokonany przez Autora, który ma jednak

świadomość jego wady (por. s. 327). Biorąc pod uwagę m.in. realizm podjętego projektu badawczego, wybór ten ma swoje racje i Autora można tu usprawiedliwić. Przeprowadzona analiza zaproponowanych dokumentów pozwoliła na syntetyczne ukazanie głównych osiągnięć dialogu ekumenicznego na temat Eucharystii, a jednocześnie na sformułowanie pastoralnych postulatów, których urzeczywistnienie byłoby formą recepcji ekumenicznych osiągnięć.

Od strony formalnej recenzowana publikacja wydaje się dziełem kompletnym. Już redakcja *Wstępu* pozwala zauważyć, że Autor należycie dobiera narzędzia badawcze i swobodnie nimi operuje. Zdradza przy tym, że dysponuje nie-nagannym warsztatem naukowym. Sformułowanie problemu i celu pracy jest jasne i jednoznaczne. Z żelazną konsekwencją Autor zmierza do rozwiązania postawionego problemu i osiągnięcia zamierzonego celu. Poszczególne kroki badawcze precyzyjnie zapowiada i realizuje, ułatwiając czytelnikowi odnajdywanie się w gąszczu niełatwej problematyki. Dzięki przejrzystej strukturze i komunikatywnej narracji lektura książki ks. J. Froniewskiego, choć niełatwa, staje się prawdziwą intelektualną przygodą.

Imponująca jest bibliografia. Z wielości dostępnych publikacji Autor wykorzystał oczywiście najpierw te, które napisane zostały w języku polskim i w tym zakresie wydaje się, że uczynił to w sposób wyczerpujący. Trafnie także dobrał najważniejsze publikacje obcojęzyczne. Trudno tu oczekiwać sięgnięcia po każdą możliwą publikację, bo, po pierwsze, nie jest to niezbędne, jeśli sięga się po dzieła klasyczne, które przyćmiewają znaczenie innych, a po drugie, nie wydaje się to nawet możliwe, gdyż nie tylko rozsądziłoby założony projekt, ale być może nawet uniemożliwiło jego realizację. Na krytyczną uwagę w tym względzie zasługuje jednak zbyt wąskie sięgnięcie do licznych opracowań i komentarzy uzgodnień ekumenicznych, zwłaszcza w obcojęzycznych czasopiśmiech ekumenicznych. Pewną wątpliwość budzi też bardzo wąski wykaz dokumentów doktrynalnych Kościołów i Wspólnot eklezyjalnych niepozostających w pełnej łączności z Kościołem rzymskokatolickim. Wprawdzie te Kościoły czy Wspólnoty w większości nie dysponują tak rozbudowanymi organami nauczania doktrynalnego jak ma to miejsce w przypadku Kościoła rzymskokatolickiego, co nie oznacza to jednak, że nie wypracowały one określonych stanowisk, podejmowanych zazwyczaj na synodach, które mają również charakter doktrynalny i stanowią wykładnię ich rozumienia jakiejś kwestii teologicznej. Tymczasem Autor w większości wypadków ograniczył się do źródeł historycznych, czasowo bardzo odległych, nie korzystając ze źródeł współczesnych, które pozwalają dostrzec pewną ewolucję bądź dojrzewanie dawnych stanowisk, zrodzonych w atmosferze ówczesnych konfesyjnych polemik.

Biorąc pod uwagę kompleksowość i syntetyczność ujęcia, które stanowi wkład w recepcję uzgodnień ekumenicznych, krytyczną uwagę należy zgłosić również pod adresem małego „umiędzynarodowienia” niniejszej publikacji.

Poza krótkim, właściwie tylko jednostronicowym streszczeniem w języku niemieckim, książka w żaden inny sposób nie „otwiera się” na czytelnika zagranicznego, nieznającego języka polskiego. Wydaje się, że koniecznie trzeba było zamieścić znacznie obszerniejsze i napisane w kilku językach obcych streszczenie, odzwierciedlające najważniejsze wątki tematyczne i konkluzje zawarte w pracy.

Istotnym merytorycznym osiągnięciem prezentowanej publikacji jest całościowe ujęcie problematyki związanej z teologią anamnezy eucharystycznej zarówno w perspektywie historyczno-dogmatycznej, jak i ekumenicznej. Uderza przy tym umiejętność scalenia wszystkich istotnych aspektów dogmatycznych, historycznych i ekumenicznych w jeden spójny wykład. Autorowi udało się ukazać najpierw centralne znaczenie biblijnej kategorii pamiętki (*zikkaron, anamnesis*) dla interpretacji Eucharystii w jej wymiarze ofiary. Uczynił to jednak w sposób wyważony, niepodporządkowując przedstawionej argumentacji wytyczonemu sobie celowi, lecz wskazując na bogactwo modeli interpretacyjnych w Biblii. Przekonująco wyjaśnił jednocześnie na tle współczesnej dyskusji egzegetycznej nieodzowność tej kategorii dla właściwego pojmowania ofiarniczego wymiaru Eucharystii, co znajduje szczególne odzwierciedlenie w teologii katolickiej i pomocne staje się dla zbliżenia ekumenicznego w zakresie rozumienia Eucharystii jako ofiary.

Autor słusznie konstatuje, że pojęcie anamnetycznej pamiętki w teologii katolickiej nie zawsze odgrywało wiodącą rolę w nauczaniu o ofiarnym charakterze Eucharystii. Dotyczyło to zwłaszcza okresu potrydenckiego, kiedy w teologii mamy do czynienia z wypadkową przejęcia średniowiecznych rozwiązań w teologii eucharystycznej (koncentracja na kwestii realnej obecności, oddzielenie sakramentu od ofiary) oraz polemiki antyprotestanckiej. To zawężenie zostało przezwyciężone dopiero w XX wieku, nie bez wkładu, jak słusznie zauważa Autor, także teologów wywodzących się z innych wyznań niż rzymskokatolickie. Wyeksponowani zostali zwłaszcza J. Jeremias oraz M. Thurian. Jednocześnie uwypuklono znaczenie dla odnowy nauki o Eucharystii teologii paschalnej, która zrodziła się pod wpływem teologii wschodniej. W tym kontekście należy też widzieć dowartościowanie znaczenia epiklezy w ścisłym związku z anamnezą. Jak trafnie zauważa Autor, „po wiekach pewnego zapomnienia o roli Ducha Świętego w nauce o Eucharystii współczesna teologia katolicka w wyniku odnowy pneumatologicznej rozpoczętej po Vaticanum II, pod wpływem myśli wschodniego chrześcijaństwa, powróciła do tej biblijno-patrystycznej wizji” (s. 255).

Ważnym osiągnięciem merytorycznym recenzowanej publikacji jest również wskazanie na najważniejsze osiągnięcia ekumeniczne w nauce o ofiarnym charakterze Eucharystii. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie stopnia tych osiągnięć, Autor przejrzysto podzielił dokumenty na trzy grupy: 1) wykazujące wysoki stopień zgodności, 2) wskazujące na konwergencje w jej rozumieniu, które wymagają dalszych poszukiwań oraz 3) notujące wstępną prezentację

własnych stanowisk. W tym kontekście Autor krytycznie odniósł się do dotychczasowej metody dialogu ekumenicznego, polegającej na szukaniu punktów zbieżnych. Jako taka, wyczerpała ona już swoją skuteczność. Słusznie zatem, idąc za wskazaniem A. Dullesa, postuluje konieczność obrania „metody wzajemnego wzbogacania się przez świadectwo”. Metoda ta pozwala na zachowanie większej wolności w korzystaniu z własnych normatywnych źródeł bez minimalizowania ich odrębności w stosunku do innych (por. s. 310). Wydaje się ona być szczególnie pomocna w kwestii ofiarniczego wymiaru Eucharystii. Zgodnie z założeniami tej metody, Autor zauważa, że recepcja ekumeniczna nie może polegać „jedynie na porównywaniu uzgodnień ze sformułowaniami własnej tradycji wyznaniowej”, ale przyjmowaniu także doświadczenia duchowego innych chrześcijan (s. 314). I dlatego w ekumenizmie duchowym dostrzega on główną płaszczyznę recepcji ekumenicznej w wymiarze pastoralnym. Wezwanie do pogłębienia świadomości ekumenicznej w Kościele lokalnym, tak by przełożyła się ona na orientację całej pracy duszpasterskiej, łącznie ze wskazaniem konkretnych przedsięwzięć, stanowi główny ideowy motyw trzeciego rozdziału i zarazem jego postulat, który dobrze świadczy nie tylko o ekumenicznej wrażliwości Autora, ale też znajomości złożonej problematyki dogmatycznej w tym obszarze.

Książka J. Froniewskiego jest ważnym wkładem w polską teologię dogmatyczną i ekumeniczną, a zarazem wyrazem twórczej recepcji osiągnięć dialogu ekumenicznego w naszym kraju. Jej walory formalne i merytoryczne czynią z niej dzieło znaczące i dojrzałe, opierające się dobrym warsztat naukowy, który można wzorczo polecić zwłaszcza doktorantom, wstępującym na ścieżkę naukowej twórczości, choć z pewnością nie tylko im.

Rajmund Porada (Opole)